

SPRE UN MODEL DIALECTIC AL DEZVOLTĂRII SOCIAL-ISTORICE

Traian Dinorel Stănculescu

Surprinderea regularității relative a fenomenelor social-istorice, în scopul definirii legilor proprii dezvoltării societății omenești, a constituit o preocupare de prim rang a gânditorilor din totdeauna. Stau măturie, în acest sens, modelele devenirii sociale elaborate de filosofi ai istoriei, sociologi, istorici etc., dintre care demne de amintit sînt: *modelul dezvoltării liniare, ciclice, cicloide și spirale*. Nu ne propunem o analiză detaliat-critică a teoriilor menționate, acestea fiind îndeobște cunoscute. Vom încerca în schimb, ca, preluînd unele elemente de incontestabil adevăr, precum și cîștiguri recente ale cunoașterii umane în domeniul modelării fluxului social-istoric¹, să sugerăm o perspectivă sintetică și, prin aceasta, inedită, asupra dezvoltării de ansamblu a societății omenești.

Tentativa de a reprezenta intuitiv un asemenea demers conceptual nu poate face abstracție, între altele, de *procedul figurării*, considerat de Șt. Odobleja drept „un viguros factor de concretizare și sugerare de analogii”². Desigur că, oricît de complexă ar fi o reprezentare grafică, ea nu poate acoperi multitudinea de situații concrete cu care se confruntă devenirea istorică a societății omenești. În consecință, pentru a depăși o astfel de limită, vom utiliza *metoda reprezentării holografice*, respectiv elaborarea succesivă a unor imagini complementare, adecvate problemelor fundamentale pe care le ridică procesul dezvoltării sociale, pentru a le putea unifica, mental, într-o imagine globală. Printre aceste probleme un loc cu totul aparte îl ocupă *stabilirea direcției (sensului) spațio-temporal a dezvoltării social-istorice*.

Principalul firul sensului istoric al fenomenelor evolutive în general, al celor social-istorice în particular, a fost sugerat cu alt prilej prin formularea legilor fundamentale ale devenirii: *legea celor trei stadii și legea continuității prin transfer informațional*³.

La nivelul existenței sociale, legile fundamentale ale devenirii reprezintă reflexul a două descoperiri esențiale ale antropologiei sociale⁴: a. *principiul recurenței* celei mai mari părți a proceselor sociale, recurență care le încadrează într-un sincronism ce dublează diacronia duratei istorice; b. *principiul saturației* (al limitelor), potrivit căreia un proces social își inversează mișcarea sa inițială, realizînd astfel în continuul istoriei cicluri, reîntoarceri, reînceperi parțiale.

În esență, așa cum demonstrează Pitirim Sorokin, între cele două principii se instituie o relație de dependență. Astfel, recurența (care poate fi cercetată în termenii *feed-back*-ului cibernetic) reprezintă un efect al „saturației” interne a proceselor sociale evolutive: „Într-o

¹ Printre contribuțiile originale legate de modelarea fenomenelor social-istorice o amintim pe aceea a lui N. S. Dumitru, care, din perspectiva legii „direcției medii optime” propune o interesantă imagine a „magistralei progresului istoric” (*Sistem social. Praxis. Experiment*. București, Edit. Științifică, 1974, p. 182) și a lui Victor Isac, care, cercetînd problematica timpului istoric, schițează o imagine complexă a cadrului spațio-temporal al „fluxului istoric” (Al. Tănase, Victor Isac, *Realitate și cunoaștere în istorie*, București, Edit. Politică, 1980, p. 184—186).

² Șt. Odobleja, *Psihologia consonantistă și cibernetică*, Craiova, Scrisul Românesc, 1978, p. 106.

³ *Legea celor trei stadii* sau *legea ciclului entropic* postulează trecerea cu necesitate (statistică) a oricărui fenomen social-istoric prin stadiul apariției, al maturității și dispariției, respectiv prin stadiul de entropie, negentropie, entropie în limbaj termodinamic, sau de dezorganizare, organizare, dezorganizare, în termenii teoriei informației. *Legea continuității (istorice)* prin transfer informațional aserțiază faptul că nici o realitate social-istorică, nu este ultimă, nu se sfîrșește în mod absolut, întrucît își transmite informația esențializată în contextul altei realități, structural deosebită de prima (vezi T. D. Stănculescu, *Vers une dialectique de la creation humaine*, în *Filosofia și problematica lumii contemporane*, Iași, Univ. „Al. I. Cuza”, 1986, p. 131).

⁴ Gilbert Durand, *Les grandes textes de la sociologie moderne*, Paris, Bordas, 1969, p. 178.

perioadă mai scurtă sau mai lungă, în cadrul aceluiași sistem social sau al unor sisteme diferite, un proces se mișcă într-o anumită direcție cantitativă, calitativă sau spațială, sau în toate aceste direcții, atinge punctul său de „saturație”, pentru ca apoi să-și inverseze mișcările sale”⁵. O asemenea tendință, numită de autor, „recurență variabilă” sau „creatoare” (procesul își atinge limita posibilităților de dezvoltare deturându-se în consecință pe un nou drum), dovedește inexistența unei tendințe, eterne, în istorie.

În termenii teoriei informației, „saturarea” echivalează cu pierderea capacității de structurare, cu epuizarea totală a posibilităților unui sistem de a evolua creator. O astfel de stare extremă este premergătoare „sfârșitului” (fază de „implozie”, de „vid informațional”), respectiv „nașterii” unei noi realități social-istorice (fază de „explozie informațională”). Ideea saturării corespunde perfect interpretării fenomenelor evolutive în conformitate cu *curba logistică de tip S*, curbă diferită principial de cea *tip exponențial* (vezi fig. 1). „Fenomenele vieții și

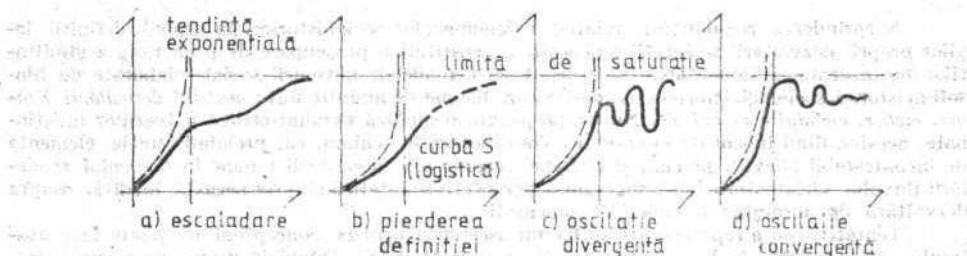

Fig. 1. Curba logistică (tipuri de saturație).

societății nu au o evoluție de tip exponențial, notează M. Malița, ci îmbracă pe aceea a unei curbe în S — binecunoscută economiștilor, demografilor, biochimistilor, farmacologilor, statisticienilor etc. — care cunoaște și ea, un timp, o expansiune de tip exponențial, dar se așează apoi în făgașul unei evoluții lente, mărginite de un prag superior”⁶. Cercetind în amănunt problema creșterii cunoașterii științifice în particular, a societății omenesti în general, Derek de Solla Price conchide că, în prima parte, curba logistică se manifestă exponențial, pentru ca, odată cu schimbarea curburii să înceapă procesul ei de „saturație”. Saturarea presupune un gen de „constrângere” plafonatoare (creșterile exponențiale nu se împacă cu „nivelarea”) exprimată grafic de Solla Price prin ceea ce numește a. „escaladare”; b. „pierderea definiției”; c. oscilație divergentă; sau d. convergentă; (vezi fig. 1.) Acțiunile de restabilire a unui nou sens de dezvoltare presupun următoarele posibilități: „la escaladare se nasc noi forme logistice pe măsură ce mor cele vechi. (a); în cazurile de pierdere a definiției nu se mai poate continua măsurarea variabilei în același mod sau în aceleași unități, (b), iar în cursul oscilației (convergentă-divergentă) forțele cibernetice încearcă să restabilească creșterea liberă”⁷ (c, d).

Înlănțuirea fenomenelor social-istorice după o *traiectorie* (direcție) *logistică* are valoare de lege. Privind cu atenție forma acestei traiectorii, vom constata că ea se identifică în ultimă instanță cu însăși curbele prin care am reprezentat esența legii celor trei stadii: *curba (elipoidală) lui Gauss*, respectiv *curba (ogiva) lui Gallon* (vezi fig. 2). Deși desemnează unul și același fenomen evolutiv, marcat în timp pe axa Ox (*axa temporalității*), cele două curbe se deosebesc prin semnificația diferită a axei Oy: *axa gradului de organizare* (negentropie) în cazul curbei lui Gauss, respectiv *axa stărilor critice*, în cazul curbei lui Galton. Urmărind figura 2, putem observa că unei stări de „maxim critic” (vizind incongruența fenomenului de referință cu contextul social-istoric în care el se desfășoară) îi corespunde o stare de entropie maximă. Momentul ultim M_n este așadar acela care desemnează pragul de saturație al fenomenului social respectiv, momentul „morții”, al sfârșitului său.

Necesitatea depășirii permanente a pragului de saturare în cadrul unei noi realități evolutive validează esența celei de-a doua legi fundamentale a devenirii: *legea continuității (istorice) prin transfer informațional*. La nivel social-istoric, ideea „saturării” prin epuizarea posibilităților de dezvoltare a fost exprimată încă de Marx: „O formație socială nu pierе niciodată

⁵ Pitirim Sorokin, *Social and cultural dynamics*, Porter Sargent Publisher, Boston, 1957, p. 127—129.

⁶ Mircea Malița, *Idee în mers*, vol. II, București, Edit. Albatros, 1981, p. 79.

⁷ Derek de Solla Price, *Știință mică, știință mare*, București, Edit. Științifică, 1971, p. 47.

înainte de-a se fi dezvoltat toate forțele de producție pentru care ea este destul de largă”⁸. Nu rezultă de aici că societatea ar avea un potențial de dezvoltare finit, ci că ea se dezvoltă permanent prin etape finite care se nasc unele din altele pe măsură ce-și ating limitele. Aceste considerații permit o primă reprezentare intuitivă a drumului parcurs de societatea omenescă de la începuturile sale până în prezent (vezi fig. 3).

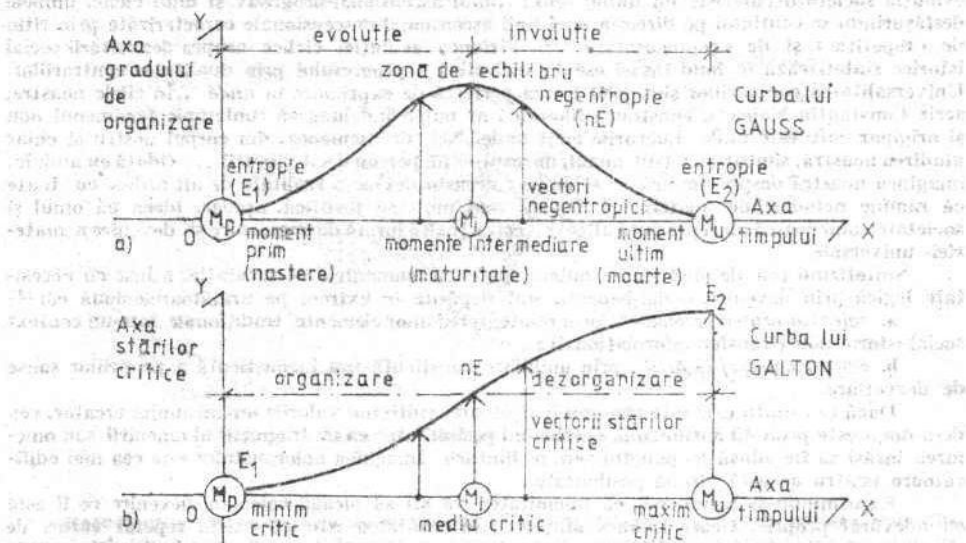

Fig. 2. Legea ciclului entropie (curbe fundamentale ale dezvoltării)

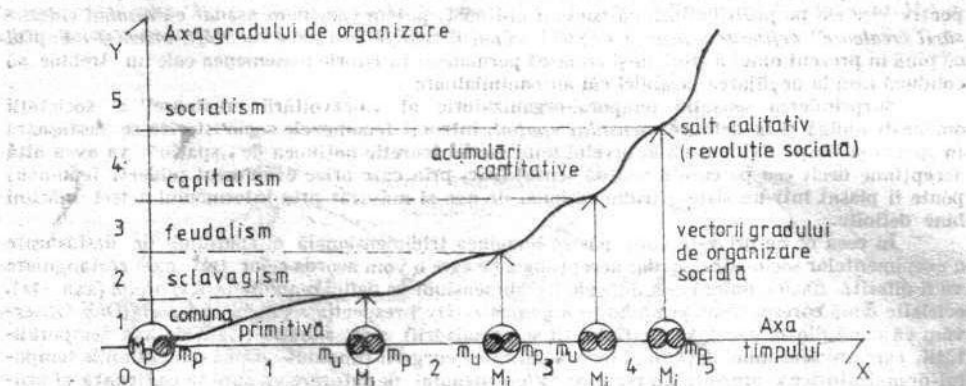

Fig. 3. Legea continuității istorice (succesiunea orînduirilor sociale)

Între cei doi parametri care definesc curba, o observație de natură relațională se impune de la bun început. Astfel, între *ritmul schimbărilor* (timp istoric, axa Ox) și *gradul de dezvoltare* (organizare, axa Oy) al unei orîndiri date se stabilește un raport de inversă proporționalitate. Cu alte cuvinte, cu cât gradul de complexitate al unei orîndiri sociale va fi mai ridicat, cu atât ea va naște mai rapid premisele unei schimbări revoluționare.

Această relație este perfect explicabilă în termenii *teoriei informației*: cu cât o structură informațională este mai complexă, cu atât reactivitatea ei (capacitatea combinatorie) crește. În consecință, ea va permite cu o probabilitate mai mare o schimbare esențială. Raportată unui întreg ciclu entropic (curbei lui Gauss), reactivitatea informațională are un *ritm crescător* în prima fază a curbei ($E_1 \rightarrow nE$), *staționar* în a doua fază (nE) și *descrescător* în a treia fază ($nE \rightarrow E_2$), conform figurii 2a.

⁸ Cf. N. S. Dumitru, *Esența și mecanismul progresului, în Determinism și cunoaștere*, București, Edit. Politică 1967, p. 162.

O asemenea reprezentare corespunde drumului sinuos al dezvoltării imaginat încă de Vasile Conta. Se justifică de asemenea și viziunea altor filosofi ai istoriei. Astfel, A. D. Xenopol considera că progresul social „se realizează prin unitatea proceselor de creștere și decădere”, evoluția împlinindu-se prin unde care înaintază, apoi se retrag, pentru a înainta din nou mult mai departe decât au făcut undele precedente...⁹ Pentru Vasile Pârvan, evoluția societății cunoaște un dublu sens: „unul ascensional-progresiv și unul ciclic, ambele desfășurându-se continuu pe direcția unei linii ascensional-descensionale caracterizate prin ritm de repetiție și de compensație”¹⁰. Viziunea evoluției ciclice asupra dezvoltării social istorice sintetizează în fond însăși esența dialectică a progresului prin dualitatea contrariilor. Universalitatea contrariilor și-a găsit forma perfectă de exprimare în undă. „În zilele noastre, scrie Constantin Noica, o conștiință filosofică ar putea îndelung să contemple fenomenul nou și original care este unda. Lucrurile emit unde. Noi, de asemenea, din corpul nostru și chiar gândirea noastră, simțurile, văzul, auzul, mirosul — nu percep decât vibrații... Odată cu undele, imaginea noastră despre materie se schimbă: aceasta devine o realitate de alt ordin, cu toate că rămâne neîndoielnic, materie”¹¹. O dată mai mult se justifică, așadar, ideea că omul și societatea omenească nu reprezintă altceva decât o înaltă formă de organizare și devenire a materiei universale.

Sintetizând cele de până acum, putem spune că momentele de saturație, atinse cu necesitate logică prin devenire social-istorică, sint depășite în extrem pe următoarele două căi¹²:

a. calea „*devenirii creatoare*”, prin reintegrarea unor elemente tradiționale într-un context social-istoric nou (transfer informațional);

b. calea „*autodesființării*”, prin anihilare conștientă sau inconștientă a propriilor șanse de dezvoltare.

Dacă cea dintâi cale este profund înălțătoare, cultivând valorile umanismului creator, cea de-a doua este profund antiumană, deschizând posibilitatea ca un fragment al omenirii sau omenirea însăși să fie adusă la punctul zero al ființării. Imaginea holocaustului este cea mai edificatoare pentru această ultimă posibilitate.

Exprimându-și încrederea că umanitatea va ști să aleagă calea de devenire ce li este cu adevărat proprie, Georg Lukacs afirma: „În realitatea istorică există repetat cazuri de stagnare, de decădere sau chiar de dispariție. Din aceasta reiese însă numai o diversitate și inegalitate a dezvoltării social-istorice, nicidecum o diminuare a tendinței către o dezvoltare mai înaltă și anume în direcția unei superiorități calitative față de situațiile începutului respectiv”¹³. De pe pozițiile vizionarismului optimist, putem considera așadar că drumul „*devenirii creatoare*” definește sensul și totodată scopul *devenirii istorice a societății omenești*. Faptul că până în prezent omul a știut să-și croiască permanent în istorie o asemenea cale nu trebuie să conducă însă la neglijarea posibilei căi autoanihilatoare.

Surprinderea sensului temporal-organizatoric al „*dezvoltării creatoare*” a societății omenești obligă și la definirea sensului spațial, întrucât fenomenele socio-istorice se desfășoară în spațiu și timp. Evident că la nivelul unui model teoretic noțiunea de „spațiu” va avea altă accepțiune decât cea pe care o acordă sensul fizic, prin care orice eveniment (obiect, fenomen) poate fi plasat într-un sistem tridimensional de axe și măsurat prin intermediul a trei mărimi bine definite.

În ceea ce ne privește vom păstra imaginea tridimensională a spațiului de desfășurare a evenimentelor socio-istorice, dar accepțiunea pe care o vom acorda celor trei axe rectangulare va fi diferită. Astfel, numai una din cele trei dimensiuni va defini *amplitudinea spațială* (axa Oz), celelalte două corespunzând *gradului de organizare* (Oy) respectiv *scurgerii temporale* (Ox). Observăm că două dintre axe (axa spațialității și organizării) sint simetrice față de axa temporalității, care are sens unic, dată fiind ireversibilitatea curgerii timpului. Dacă dimensiunile temporal-organizatorice reprezintă un rezultat al fenomenului de saturare cu care se confruntă și procesele social-istorice, dimensiunea spațială a acestor fenomene poate fi desprinsă din recurența lor.

Raportat devenirii social-istorice, procesul recurenței poate fi explicat cibernetic din perspectiva a două modalități teoretice:

1. *Ca acțiune a cauzei asupra efectului său*. Din punct de vedere cantitativ, pe măsură ce este depășit, noul (inovația socială) este incorporat tradiției sociale, a cărei sferă crește în permanență (vezi figura 4). Pe de altă parte, din punct de vedere calitativ, în termenii devenirii creatoare, inovația acționează retroactiv asupra tradiției, oferind o imagine nouă asupra unor realități social-istorice cunoscute. Sintetic, relația cantitativ-calitativ, poate fi redată printr-o

⁹ A. D. Xenopol, *La theorie de l'histoire*, Paris, 1968, p. 188.

¹⁰ vezi Virgil Catargiu, *Vasile Pârvan — filosof al istoriei*, Iași Edit. Junimea, 1982, p. 87.

¹¹ Constantin Noica, *Onde, Nombre, Idée*, în „Revue Roumaine des Science Sociales”, Philosophie et Logique, nr. 4, 1968, p. 471.

¹² T. D. Stănculescu, *Postulate consonantiste în creația umană*, Actele Simpozionului Internațional „Ștefan Odobleja”, Milano, Edit. Nagard, 1983, p. 191.

¹³ Georg Lukacs, *Estetica*, vol. I, București, Edit. Meridiane, 1972, p. 143.

spirală care pornește dintr-o anumită sferă (tradiție social-istorică) și se întoarce permanent asupra acesteia, îmbogățind-o (vezi figura 4).

2. Ca permanență transformare a efectului în cauză și a cauzei în efect. În această ipoteză prin care inovația socială devine premisă pentru o nouă inovație, circuitul cibernetic desemnează o spirală cu amplitudine variabilă (vezi figura 5). Având în vedere complexitatea fenomenelor social-istorice, putem spune că pe spira fundamentală se manifestă o continuitate de spire secundare (vezi figura 5).

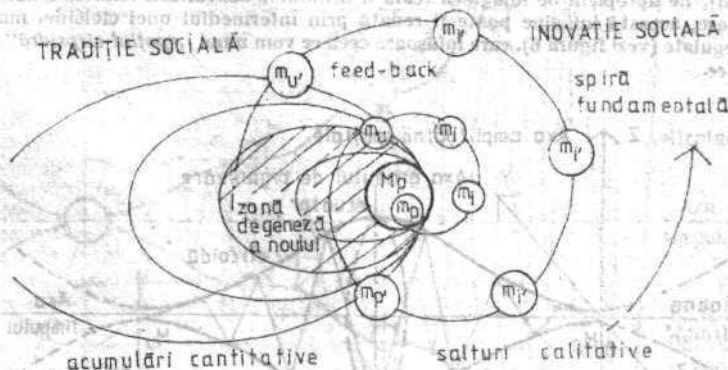

Fig. 4. Dialectica tradiție socială-inovație socială

Reprezentînd devenirea spiral-ondulatorie în același sistem de axe rectangulare, vom observa că cele două dimensiuni definitorii ale planului (Oz —amplitudinea spațială, Oy —grad de organizare negentropică) sînt congruente (identice). În consecință, am putea reprezenta mărimea valorii spațial-organizatorice a unui sistem social oarecare printr-un vector unic avîndu-și originea în momentul prim M_p (naștere) și virful în punctul de pe spirală (moment intermediar M_i) a cărui valoare ne interesează să o determinăm (vezi figura 5a).

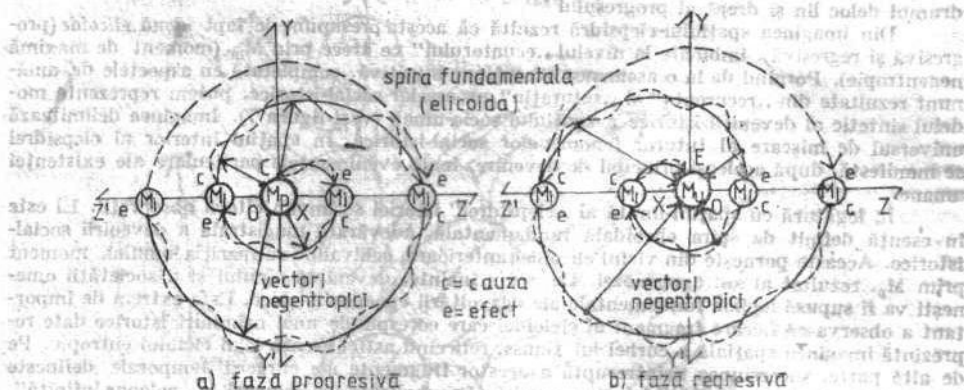

Fig 5. Dialectica spirală a devenirii sociale

Acest vector spațio-negentropic indică mărimea relativă a gradului de organizare spațială pe care îl ating elementele unui sistem social aflat în fază de creștere (progres). Această mărime este „relativă” întrucît, conform curbei lui Gauss, dezvoltarea oricărui sistem se caracterizează și printr-o fază regresivă. În acest caz, spirala creatoare are sensul invers celui progresiv (vezi figura 5b). În consecință, vectorul spațio-negentropic ar trebui să aibă originea în momentul

ultim M_u . Dar, întrucît M_m nu poate fi desemnat cu exactitate decît ulterior sfîrşitului unei *serie de evenimente socio-istorice*¹⁴ procedura de calcul a vectorului spaţial-entropic devine ceva mai complicată, nefăcînd obiectul cercetării de faţă.

Consideraţiile de pînă acum permit o definiţie mai exactă a semnificaţiei pe care o acordăm conceptului de *spaţiu al dezvoltării social-istorice*: aceea de domeniu de definiţie al vectorilor (neg) entropici ce caracterizează devenirea unei serii de evenimente social-istorice, în succesiunea tuturor momentelor sale temporale.

Asociînd aşadar mişcării spaţiale şi o a treia dimensiune, aceea a *temporalităţii* (Ox — axa timpului), ne apropiem de imaginea reală a drumului dezvoltării istorice a societăţii omeneşti. În mare, această imagine poate fi redată prin intermediul unei cicloide, mai mult sau mai puţin regulate (vezi figura 6), care înfăşoară ceea ce vom numi „*spaţiul-clepsidră*” al *devenirii socio-istorice*.

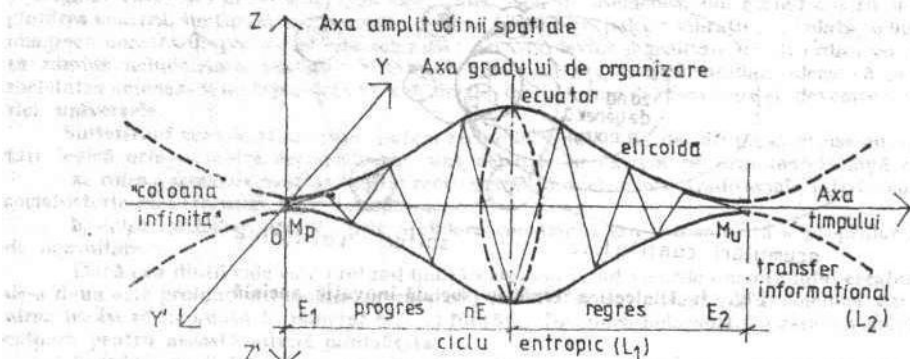

Fig. 6. Spaţiul-clepsidră al devenirii social-istorice

Sustinînd cu argumente științifice solide ipoteza manifestării unei tendințe generale de progres elicoidal, în cadrul unei succesiuni de afirmări și negări, C. Wittenberger scrie: „Elicoida nu este decît o încercare de a figura geometric această succesiune care poate să nu comporte „spire”, dar care comportă o alternanță. Alternanța de afirmări și negări, de echilibru și de dezechilibru, de noduri și de ventre, succesiune de salturi calitative care împing viața pe drumul deloc lin și drept al progresului”¹⁵.

Din imaginea spațiului-clepsidră rezultă că acesta presupune de fapt două elicoidale (progresivă și regresivă), îmbrinate la nivelul „ecuatorului” ce trece prin M_m (moment de maximă negentropie). Pornind de la o asemenea accepțiune intuitivă, completată cu aspectele de amănunt rezultate din „recurența” și „saturația” proceselor social-istorice, putem reprezenta modelul sintetic al devenirii istorice a spațiului socio-uman (vezi figura 7). Imaginea delimitează universul de mișcare al tuturor fenomenelor social-istorice. În spațiul interior al clepsidrei se manifestă, după aceleași principii de devenire, toate evenimentele particulare ale existenței umane.

În legătură cu spațiul-limită al „clepsidrei” istoriei se impun cîteva observații. El este în esență definit de spira elicoidală fundamentală, adevărată magistrală a devenirii social-istorice. Aceasta pornește din virful elicoidalei anterioare, echivalînd cu apariția omului, moment prim M_p , rezultat al antropogenezei. De acum înainte, devenirea omului și a societății omenești va fi supusă legilor fundamentale ale dezvoltării epocilor istorice. Este extrem de important a observa că fiecare fragment al cicloidei care corespunde unei orînduirii istorice date reprezintă imaginea spațială a curbei lui Gauss, reflectînd astfel esența legii ciclului entropic. Pe de altă parte, succesiunea neîntreruptă a acestor fragmente ale curgerii temporale definește însăși esența legii continuității istorice, magistral simbolizată de Brîncuși în „coloana infinită”.

Conceptul în această manieră, universul fenomenelor social-istorice se aseamănă cu un „ciorchine” de serii socio-istorice particulare, de „spații-clepsidră” ce se succed în „coloane nesfîrșite”, interferente sau autonome. Elaborarea unui model al „universului ciorchine” suprapus structurii de ansamblu al societății omenești (vezi fig. 8) permite următoarele considerații

¹⁴ Prin *serie socio-istorică* înțelegem o succesiune de evenimente interdependente în timp, avînd aceeași filiațiune genetică și răspunzînd aceluiași categorii de necesități sociale.

¹⁵ C. Wittenberger, *Eseuri de biologie teoretică*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 232.

de principiu : existența spațiilor și a timpurilor paralele, corespunzând diferitelor serii de evenimente social-istorice ; afirmarea dialecticii închidere-deschidere a seriilor socio-istorice și menținerea relativei lor autonomii ; filiațiunea prin ramificare a seriilor socio-istorice ; diferența de

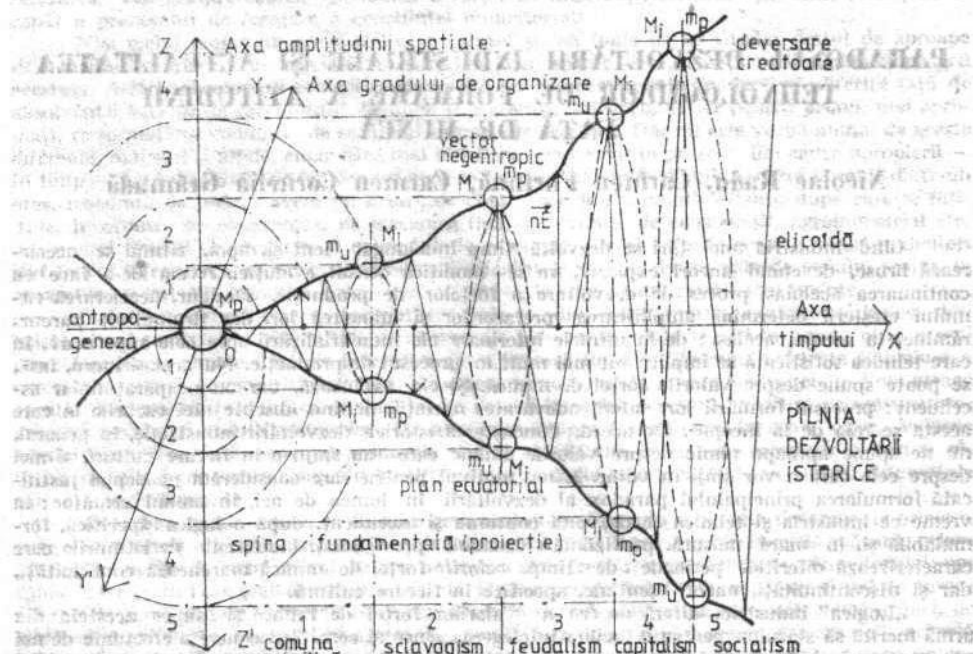

Fig. 7. Modelul dialectic al dezvoltării social-istorice

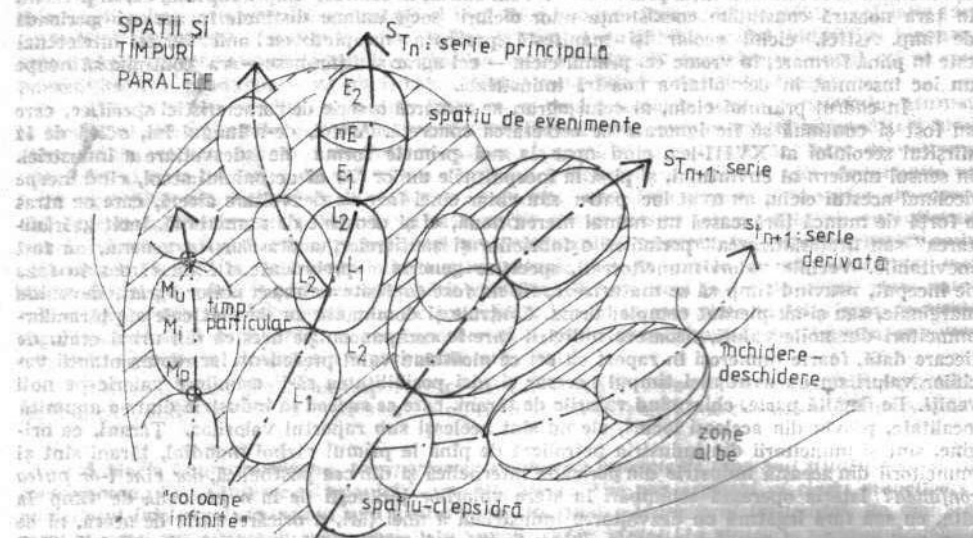

Fig. 8. Universul-ciorchine al devenirii social-istorice

amplitudine a spațiilor-clipseidă care conturează diferitele serii socio-istorice și integrarea lor în spații mai largi, superioare din punct de vedere structural ; existența unor „zone albe” în universul fenomenelor sociale ; încadrarea „universului ciorchine” într-o clepsidră corespunzând ciclului planetar al vieții umane etc.

PARADOXUL DEZVOLTĂRII INDUSTRIALE ȘI ACTUALITATEA TEHNOLOGIILOR DE FORMARE A ATITUDINII FAȚĂ DE MUNCĂ

Nicolae Radu, Carmen Furtună, Carmen Cornelia Grămadă

Cînd industria unei țări se dezvoltă timp îndelungat lent și, apoi, ritmul se accelerează brusc, devenind uneori exploziv, nu se modifică sensul evoluției. Avem de-a face cu continuarea aceluiași proces de dezvoltare a forțelor de producție. Desigur, accelerarea ritmului creșterii determină amplificarea prefacerilor și adîncirea lor, dar drumul de parcurs rămîne, în esență, același: de la formele inferioare ale industrializării spre cele superioare, în care tehnica sofisticată se implică tot mai mult în procesul de producție. Nu același lucru, însă, se poate spune despre valorile forței de muncă. Și ele evoluează, dar nu neapărat liniar ascendent; procesul formării lor suferă adevărate mutații, nefiind absente nici cazurile în care acesta se reia de la început. De aceea, cunoașterea istoriei dezvoltării industriale, în general, nu ne spune aproape nimic despre valorile umane care au slujit-o în fiecare cultură și nici despre cele care o vor sluji în viitor. Este motivul pentru care considerăm pe deplin justificată formularea principalului paradox al dezvoltării în lumea de azi, în modul următor: în vreme ce industria și tehnica se dezvoltă continuu și ascendent, după o logică specifică, formulabilă și, în mare măsură, previzibilă (rezonabil previzibilă), indiferent de ritmurile care caracterizează diferitele perioade de timp, valorile forței de muncă marchează continuități, dar și discontinuități, uneori esențiale, specifice în fiecare cultură.

„Logica” industriei diferă de cea a valorilor forței de muncă și asupra acestora din urmă merită să stăruim, pentru a facilita înțelegerea sensului cercetării concrete efectuate de noi pe șantierul hidrocentralei de la Poiana Mărului (județul Caraș-Severin), în vara anului 1986, și al cărei conținut îl vom reda ceva mai târziu, precum și în alte zone și unități.

Am insistat cu alte prilejuri asupra ciclurilor socio-umane ale dezvoltării industriei, așa încît nu vom relua discuția problemei¹. Vom stărui, în schimb, asupra faptului că, în prezent, în țara noastră constatăm coexistența unor cicluri socio-umane distincte în aceeași perioadă de timp. Astfel, ciclul școlar își manifestă prezența începînd cu anul '70, cel intelectual este în plină formare, în vreme ce, primul ciclu — cel agrar sau țărănesc — va continua să ocupe un loc însemnat în dezvoltarea noastră industrială.

În cadrul primului ciclu, al celui agrar, se remarcă o serie de caracteristici specifice, care au fost și continuă să fie ignorate de cercetarea concretă. Astfel, de-a lungul lui, adică de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, cînd apar la noi primele forme de dezvoltare a industriei, în sensul modern al cuvîntului, și pînă la începuturile anilor '70 ai actualului secol, cînd începe declinul acestui ciclu, au avut loc patru sau chiar cinci faze de dezvoltare alertă, care au atras o forță de muncă țărănească nu numai mereu nouă, ci și deosebit de numeroasă, încît „țărănizarea” sau „rețărănizarea” periodică a fabricilor și șantierelor, a orașelor, în general, au fost inevitabile. Vechile valori muncitorești, specifice generației precedente, fie au rămas în faza de început, neavînd timp să se maturizeze, fie au fost copleșite de masa noilor agrari, devenind marginale, sau și-au pierdut complet urma. Centrale și dominante au devenit cele ale țărănilor-muncitori din nolle valuri, deoarece indivizii care le compuneau pe acestea din urmă erau, de fiecare dată, foarte numeroși în raport cu cei ce alcătuiau valul precedent, iar reprezentanții vechilor valuri nu au avut nici timpul necesar și nici posibilitatea să-l asimileze valoric pe noii veniți. Pe de altă parte, chiar cînd valorile de țărani, care se succed în industria dintr-o anumită localitate, provin din aceleași locuri, ele nu sînt aceleași sub raportul valorilor. Țărani, ca origine, sînt și muncitorii din industria petrolieră de pînă la primul război mondial, țărani sînt și muncitorii din această industrie din perioada interbelică și din cea postbelică, dar cine i-ar putea confunda? Istoria operează schimbări în sfera valorilor țărănești de la o perioadă de timp la alta, cu sau fără legătură cu dezvoltarea industrială a unei țări, a oricărei țări; de aceea, ni se pare real paradoxul enunțat anterior. Într-o formă mai particulară, specifică dezvoltării țării noastre pe o lungă perioadă de timp, paradoxul amintit ar putea fi formulat astfel: unei dezvoltări

¹ Avem în vedere intervenția noastră în cadrul dezbaterii „Creșterea rolului clasei muncitoare în asigurarea noii orînduirii, în dezvoltarea socială contemporană”, în „Era socialistă” nr. 24, 1986.

tări industriale continuu și ascendente, într-o perioadă îndelungată de timp, îi corespunde „tărănizarea” sau „retărănizarea” periodică a forței de muncă și, reluarea, pe acest temel, de la capăt a procesului de formare a conștiinței muncitorești.

Nici ciclul școlar nu are o evoluție unitară și, cu toate că ne situăm destul de aproape de apariția lui masivă în industria noastră, ne dăm seama de existența unei dinamici proprii acestuia. Astfel, absolvenții școlilor profesionale au comportamente productive diferite față de absolvenții liceelor de specialitate, de unde și preferința întreprinderilor pentru primii, mai apropiați, ca formație și conduită, de cerințele actuale ale acestora. Dar nu este vorba numai de aceste diferențe, mai sînt și altele, chiar dacă mai dificil de recunoscut în prezent, din cauza apropierei — în timp — prea mari față de fenomenul care ne interesează. Iată, de pildă, cazul liceelor dintr-un oraș, reședință de județ: avem un liceu „de elită”, cel de matematică-fizică, după care se înșiruie, în ordine: de electronică, de mecanică fină, de chimie, de construcții, agroindustrial etc. Nu numai nivelul de pregătire și exigențele la examene, dar și valorile acestor viitori muncitori sînt foarte diferite. Ca să nu mai vorbim de diferențele majore dintre valorile ciclului școlar, în ansamblu, și valorile primului ciclu — cel agrar —, la care ne-am referit mai înainte.

Ciclul intelectual este la începuturile sale și, din acest motiv, analizele valorice, deși există², mai suscită încă dificultăți de afirmare a lor — nu în viață și nici în presă, ci în cercul cercetătorilor, o anume lipsă de înțelegere fiind firească în condițiile unei evidente slăbiciuni a cercetărilor sociale în momentul de față. De aceea, nu vom insista asupra acestui ciclu. Vom atrage atenția doar asupra faptului că analiza lui va deveni imperios necesară în viitor, pe măsura progresului revoluției științifico-tehnice. De asemenea, asupra faptului că, în mod sigur, valorile acestei noi categorii de personal productiv sînt și ele diferite de cele ale celorlalte cicluri și că, în interiorul lui, de la un domeniu la altul, de la biologie la cibernetică, să zicem, diferențele sînt și ele importante.

Ar trebui, poate, totuși, să stăruim ceva mai mult și asupra viitorului deoarece, la orizont, pare a se contura alt ciclu, care tinde să se suprapună celui intelectual și, în egală măsură, celorlalte. Este vorba de ciclul moral, în care pe primul plan trece responsabilitatea muncitorului, am spune chiar înaltul său grad de responsabilitate. Desigur, responsabilitatea este o trăsătură de caracter sau de personalitate, dar cînd ea se constituie în normă productivă esențială, adică atunci, de pildă, cînd „oricine are dreptul să oprească o bandă de montaj cînd a observat o eroare”, această trăsătură de personalitate începe să caracterizeze o economie și nu un om sau un grup uman. Trecem, astfel, din sfera psihologiei individuale și de grup în cea a sociologiei industriale și începem, în acest mod, să înțelegem mai bine de ce, în Occident, aceleași mărfuri sînt triate de cumpărători, fiind preferate cele japoneze, de ce balanța economică a acestei țări sîrăce în resurse de materii prime este mereu excedentară și încă de o manieră inacceptabilă pentru celelalte țări capitaliste dezvoltate. Înțelegem mai adînc și sensul cuvintelor aceluiași industriei japonez, care atrăgea atenția asupra faptului că cine nu vrea să priceapă acest lucru — noul rol al responsabilității în producție — va pieri, sub raportul competiției industriale, firește.

Abia în aceste condiții, ne putem întoarce cu deplin temei la sensul paradoxului afirmat la începutul acestui studiu, pentru a-i recunoaște importanța, semnul acestei recunoașteri fiind aplecarea cu atenție asupra consecințelor majore ale faptului că, într-adevăr, între dezvoltarea industriei și valorile forței de muncă nu există nici raporturi mecanice și nici deductibile pe baze economice sau pornind de la statistica cercetărilor din sfera umană. Este vorba de cercetări concrete și îndelungate pentru a putea fi spuse cîteva lucruri clare, utile și cu suficient temei. Nevoia rezolvării eficiente a acestei probleme explică trecerea, în sfera instrucției, de la „learning by doing” la tehnologiile instructive actuale și de la acestea la cele educative, mai direct și mai pe scurt, la problema învățării valorilor. Sursele unei astfel de teorii sînt naturale și experimentale. În primul caz, ne interesează modul în care viața însăși a scos la iveală regulile unei astfel de învățări, în mod spontan și în perioade îndelungate de timp, în al doilea caz, aceste reguli sînt deduse din experimente provocate.

Nu vom relua problema importanței învățării atitudinilor, înțelegem și a atitudinii față de muncă³, singură care ne interesează aici, în contextul ciclurilor socio-umane ale dezvoltării

² Maria Căbănu-Băcanu, *Comportamente culturale generale de progresul științific și tehnic contemporan*, în „Cîntarea României”, nr. 10, 1983; *Un nou segment al clasei muncitoare: muncitorul intelectual*, în „Folk und kultur”, nr. 12, 1983; *Muncitorul intelectual, un nou segment al clasei muncitoare*, în „Era socialistă” nr. 6, 1984; *Mutații în structura socio-profesională a întreprinderilor cu profil de cercetare-produție*, în „Viitorul social”, nr. 1, 1985.

³ A se vedea, în acest sens: Gordon W. Allport, *Attitudes*, în Martin Fishbein (ed.), *Readings in Attitude, Theory and Measurement*, New York, John Wiley & Sons, 1967; H. C. J. Duijker, *Les attitudes*, *Symposium de l'Association de psychologie scientifique de langue française* Bordeaux, 1959, Paris, PUF, 1961; A. H. Maslow (ed.), *New Knowledge in Human Values*, New York, Harper, 1959; B. F. Skinner, *Beyond Freedom and Dignity*, New York, Alfred A. Knopf, 1973; Nicolae Radu, *Dirijarea comportamentului uman*, București, Edit. Albatros, 1981.

industrii și al specificității culturilor; sperăm că ea este lămurită, cel puțin la nivelul acceptării existenței ei, dacă nu și a modului în care ea a fost tratată în literatura de specialitate.

Vom trece, prin urmare, la prezentarea experimentului.

Sanctuarul hidrocentralei de la Poiana Mărului s-a constituit în obiect al cercetării noastre⁴, datorită faptului că rezultatele în muncă obținute de acest colectiv erau deosebite și ele nu puteau fi explicate decât în parte pornind de la factori obiectivi. Pe de altă parte, informații anterioare, mai mult sau mai puțin sistematice, atrăseseră atenția asupra faptului că, în acest sector, experiența acumulată sub aspectul valorilor umane era de excepție și că aștepta de multă vreme să fie valorificată. Prima afirmație era ușor de susținut pe baza datelor economice cunoscute și în exterior, la diferite nivele ierarhice, cea de-a doua mai greu, deoarece nici un fel de date sau informații nu o contabilizau și nici nu aveau cum să o facă. Punerea în evidență a valorii atitudinale a colectivului de muncă amintit și detașarea căilor prin care aceasta s-a format urma să fie chiar scopul cercetării noastre. Cu alte cuvinte, trebuia demonstrat, mai întâi, că avem de-a face cu o unitate productivă capabilă să formeze forța de muncă de care avea nevoie din punct de vedere atitudinal-valoric deosebit de eficient, urmând ca, ulterior, să stabilim cum se realizează această performanță, pentru ca, în final, să contabilizăm toți factorii sesizați, în vederea constituirii unui grup de principii capabile să fundamenteze o tehnologie a însușirii atitudinilor. Pentru aceasta, era necesar să se înceapă cu evidențierea relației dintre structura relațională a grupurilor de muncă — structura formală și informală — și calitatea indivizilor în producție (relativ simplă de precizat, pornind de la situarea fiecărui individ în raport cu normele de muncă stabilite).

Asadar, cunoscând colonia muncitorească a hidrocentralei și istoria ei, punându-ne problema dacă nu cumva modul ei de formare, pornind de la nuclee valorice deosebite a conservat relații de muncă superioare față de alte colectivități, am considerat că demonstrația se putea realiza cu condiția ca cei mai valoroși oameni, sub raport atitudinal, să fie și cei preferați relațional, iar între structura formală și cea informală a grupurilor să existe o relație pozitivă. Trebuiau, deci, comparate performanțele în muncă cu structura relațională a grupurilor și cu organizarea formală. Pentru a putea face comparația, am procedat astfel: am ales o grupă de muncitori și i-am studiat performanțele (pe baza datelor obiective), apoi sistemul relațional, cu ajutorul testului sociometric și, separat, al opiniilor liderului formal, și structura formală din organigrama întreprinderii. Am obținut, astfel, mai multe categorii de date:

1. performanțele în muncă ale fiecărui individ din grupul cercetat (fh — foarte harnic, adică obișnuit peste normă; h — harnic, adică obișnuit în normă și adesea peste; m — mediocru, adică sub normă și mai rar la nivelul ei; sm — submediocru, totdeauna sau deseori sub normă);

2. Structura relațională informală a grupului de muncă;

3. Structura relațională presupusă de conducătorul formal al grupului de muncă;

4. Structura relațională în afara muncii (în timpul liber) a grupului de muncă studiat.

Redăm, în cele ce urmează, datele obținute:

a. Performanțele în muncă ale fiecărui membru al grupului de muncă:

1 B.N. — fh	16 S.D. — m	31 T.P. — m
2 B.I. — h	17 N.L. — fh	32 R.P. — sm
3 C.E. — h	18 C.S. — h	33 L.P. — m
4 M.E. — h	19 A.A. — m	34 B.V. — m
5 M.L. — h	20 N.C. — m	35 A.F. — m
6 P.C. — fh	21 S.I. — h	36 L.G. — m
7 P.G. — h	22 D.G. — h	37 M.I. — h
8 B.E. — fh	23 M.A. — h	38 P.I. — h
9 S.V. — h	24 C.C. — m	39 L.I. — h
10 P.E. — h	25 M.V. — h	40 L.M. — fh
11 T.P. — fh	26 C.M. — m	41 R.T. — h
12 T.V. — fh	27 T.V. — fh	42 F.G. — m
13 B.I. — h	28 B.E. — h	43 N.L. — h
14 P.S. — m	29 N.V. — m	44 S.G. — h
15 V.N. — fh	30 T.G. — m	45 P.E. — fh

⁴ Maria Cobiaș-Băcanu, în *Poiana Mărului — o comunitate de muncă și de viață*, în „Viitorul social”, nr. 1, 1987, face o prezentare generală a problematicii coloniei sanctuarului hidroenergetic.

b. Structura relațională informală a grupului de muncă este cea prezentată în sociograma nr. 1.

Aceeași structură relațională, raportată și la performanțele în muncă ale membrilor grupului, apare evidențiată în sociograma nr. 2.

c. Structura relațională presupusă de conducătorul formal al grupului de muncă este cea din sociograma nr. 3.

d. Structura relațională a grupului în afara muncii (în timpul liber) este cea prezentată în sociograma nr. 4.

Cîteva comentarii, după prezentarea datelor, ni se par oportune.

Apare limpede faptul că avem de-a face cu o structură coezivă, cu lideri informali puternici (12,6), cu un lider formal la fel de puternic (46), cu foarte strînse legături între ei.

La fel de clar apare și faptul că muncitorii cu performanțe mai reduse în muncă se situează la periferia sociogramei dar, în același timp, se constată că sînt puternic legați de cei cu performanțe ridicate. Prin urmare, șansa lor de formare a atitudinilor este reală și, de fapt, în timp, acest lucru se și realizează.

Controlul matricei, mai exact al corectitudinii ei, se poate face în două moduri: prin referiri la situații anterioare, pentru a surprinde „normalitatea” sociogramei, și prin schimbarea criteriului de metrare. În ceea ce ne privește am avut în vedere ambele forme de control. În primul caz, despre corectitudinea experimentului ne vorbește ierarhizarea membrilor grupului și normalitatea aprecierii, în cel de-al doilea — schimbarea configurației relaționale, odată cu modificarea criteriului.

Ierarhizarea indivizilor ne apare clară în cea de-a doua sociogramă prezentată; referitor la aprecierea activității fiecărui membru al grupului (stabilită cu sprijinul liderului formal, pe baza datelor obiective de care dispunea), ea este următoarea: lh (6, 12, 1, 8, 11, 15, 17, 27, 39); h(2, 3, 4, 5, 7, 9, 10, 13, 18, 21, 22, 23, 25, 37, 38, 40, 41, 43, 44); m(14, 16, 19, 20, 24, 26, 29, 30, 31, 33, 34, 36, 42) și sm (32, 35).

În ceea ce privește schimbarea criteriului, sociograma a patra relevă faptul că subiecții noștri, membri ai grupului de muncă cercetat, doresc să-și petreacă timpul liber cu alți oameni, diferiți de colectivul de muncă, ceea ce este un semn al legii variației (diferențierii) structurilor relaționale în funcție de modificarea criteriului de analiză.

Oprindu-ne, în continuare, la problema pe care ne-am propus s-o rezolvăm, și anume, stabilirea regulilor de organizare a colectivelor de muncă pentru a le putea transforma în unități sociale capabile să educe eficient formarea atitudinii față de muncă, altfel spus, precizarea regulilor tehnologiei naturale de formare a atitudinilor, este important de subliniat faptul că viața scoate la lumină reguli diferite și, probabil numeroase dar, în același timp, cercetarea socială poate „să provoace” formarea lor, în scopul evidențierii mecanismelor care le generează.

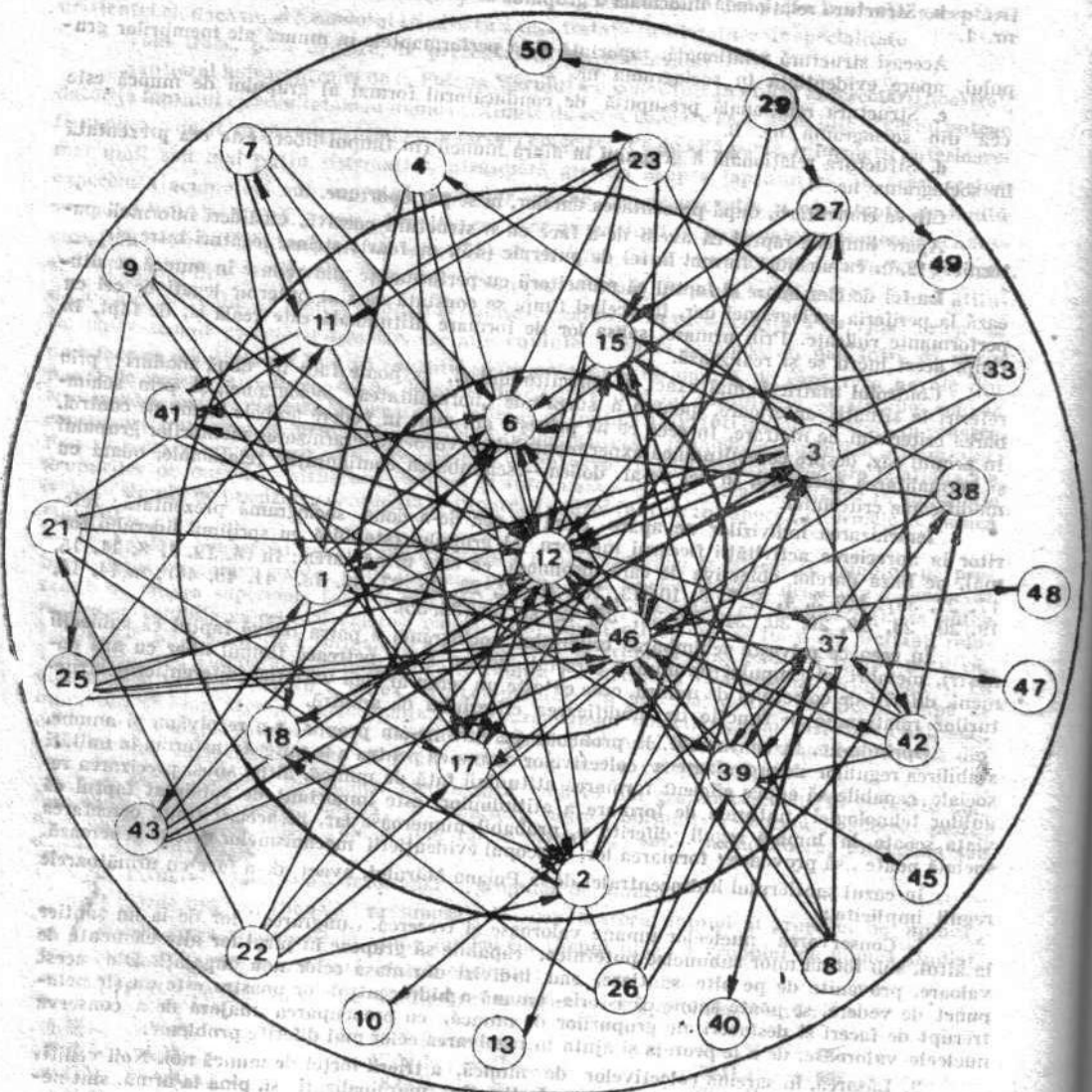
În cazul șantierului hidrocentralei de la Poiana Mărului, avem de-a face cu următoarele reguli implicite:

1. Conservarea nucleelor umane valoroase și trecerea, „migrarea” lor de la un șantier la altul, sub forma unor subnuclee puternice, capabile să grupeze în jurul lor alte elemente de valoare, provenite de pe alte șantiere, sau indivizi din masa celor nou angajați. Din acest punct de vedere, se poate spune că istoria umană a hidrocentralelor noastre este un șir neîntrerupt de faceri și desfaceri ale grupurilor de muncă, cu preocuparea majoră de a conserva nucleele valoroase, de a le proteja și ajuta în rezolvarea celor mai diferite probleme.

2. Lăsarea, în sarcina colectivelor de muncă, a trierii forței de muncă noi. Noi veniți, dacă nu sînt harnici și nu se integrează în colectiv, sînt marginalizați și, pînă la urmă, sînt nevoiți să părăsească singuri grupul.

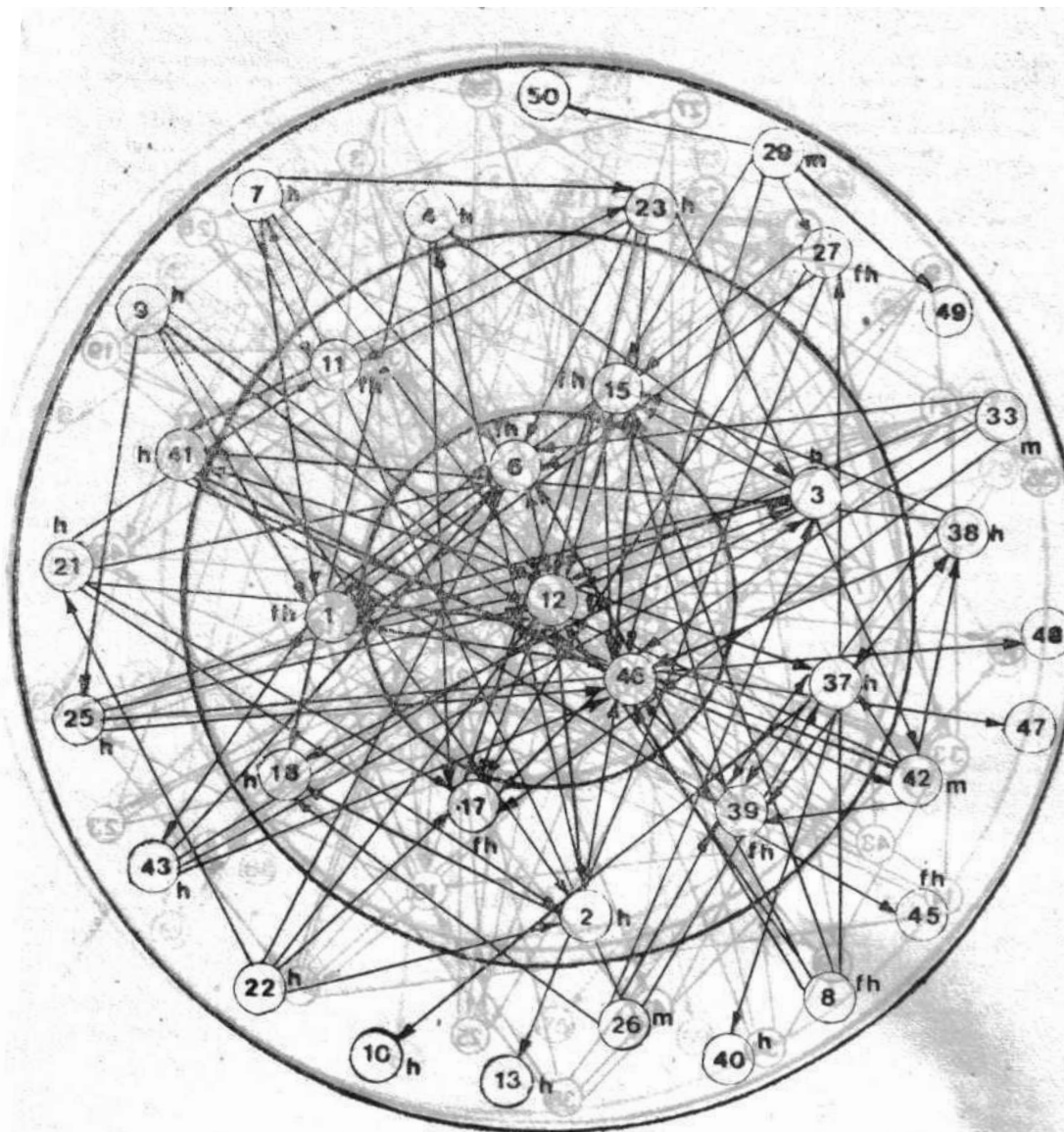
3. Preocuparea pentru a-i respecta și ajuta pe muncitorii valoroși. Ei pot ajunge la șeful de șantier oricînd, fără a se anunța în prealabil, relațiile sînt de stimă și respect reciproc. Șeful șantierului rezolvă, adesea, probleme de neimaginat pentru o întreprindere obișnuită (de la conflictele dintre soți, la efortul de a asigura maximum de beneficii în condiții legale, la aprovizionarea constantă cu alimente a șantierului, la organizarea vieții culturale etc.).

4. Apariția unor preocupări psihosociale deosebit de evaluate, chiar în raport cu experiența de vîrf cunoscută la noi. De pildă, șeful șantierului hidrocentralei de la Poiana Mărului și-a pus problema rolului pe care îl are un „gard” în constituirea unei comunități de șantier mai evoluate, a grădinilor de legume și flori din preajma locuințelor, a așezării membrilor coloniei după preferințe relaționale, a investițiilor pentru construirea unei școli, pentru calitatea educației școlare, probată prin succesele deosebite obținute de copii la examenele de treaptă, pentru crearea unui cămin de copii, a unui club muncitoresc etc. — toate cele enumerate fiind preocupări pur umane ale conducerii șantierului. Cea mai interesantă și profundă idee ni s-a

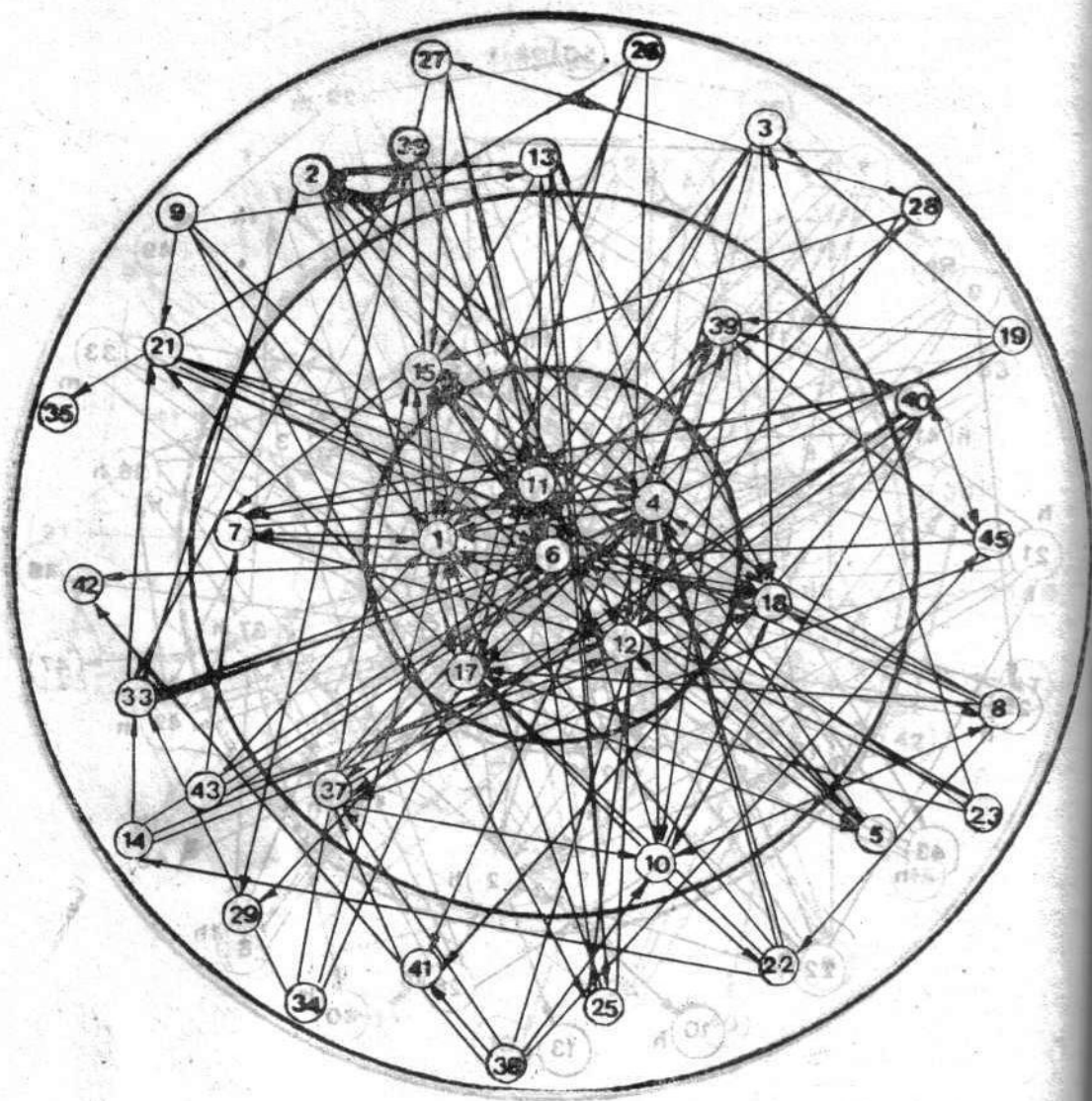
SOCIOGRAMA NR. 1*

* Individul desemnat cu cifra 46 este liderul formal al grupului de muncă, iar indivizii desemnați cu cifrele 47, 48, ... sînt preferați de membrii grupului de muncă, dar se situează în afara lui.

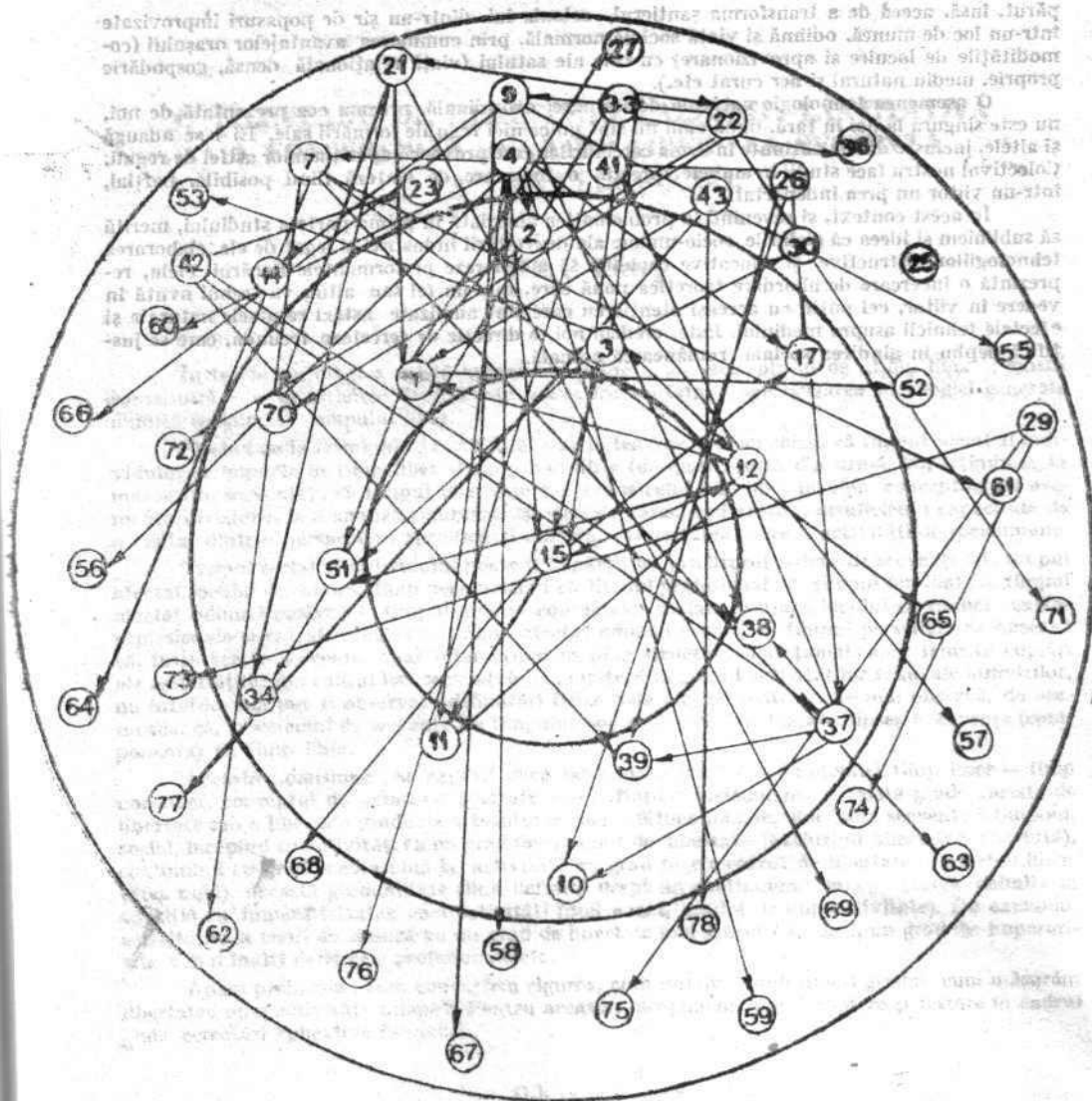

SOCIOGRAMA NR. 2

SOCIOTONALIA 1972

SOCIOGRAMA NR. 3

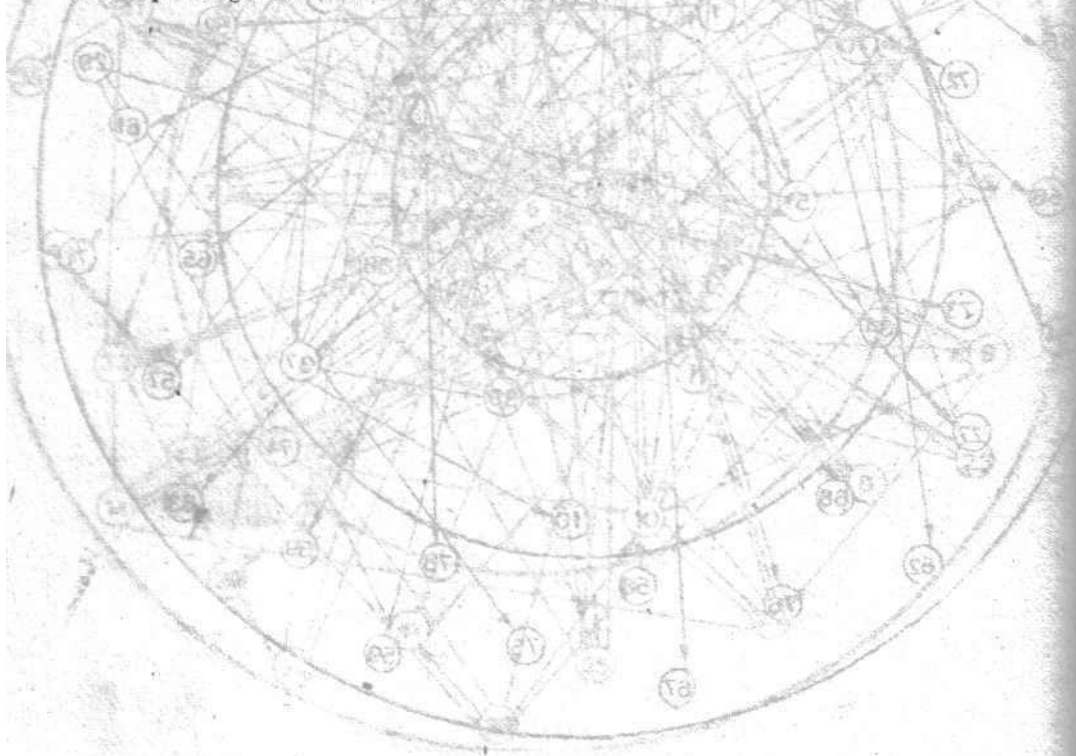

SOCIOGRAMA NR. 4

părut, însă, aceea de a transforma șantierul, colonia lui, dintr-un șir de popasuri improvizate într-un loc de muncă, odihnă și viață socială normală, prin cumulara avantajelor orașului (comoditățile de locuire și aprovizionare) cu cele ale satului (viață relațională densă, gospodărie proprie, mediu natural și aer curat etc.).

O asemenea tehnologie naturală de formare atitudinală, precum cea prezentată de noi, nu este singura la noi în țară, după cum nu sînt unice nici regulile formării sale. Ei 1 se adaugă și altele, inclusiv datele obținute în urma cercetărilor care provoacă apariția unor astfel de reguli. Colectivul nostru face studii în ambele direcții, o încercare de sinteză fiind posibilă, parțial, într-un viitor nu prea îndepărtat.

În acest context, și revenind la problematica abordată în prima parte a studiului, merită să subliniem și ideea că ciclurile socio-umane ale dezvoltării industriei și legat de ele, elaborarea tehnologiilor instructive și educative capabile să amelioreze performanțele fiecărui ciclu, reprezintă o încercare de abordare teoretică nouă care, într-un fel sau altul, va trebui avută în vedere în viitor, cel puțin cu aceeași atenție cu care sînt analizate astăzi resursele naturale și efectele tehnicii asupra mediului. Este, credem noi, o direcție de cercetare fecundă, care se justifică deplin în gândirea socială românească actuală.

O ÎNCERCARE DE REDEFINIRE CALITATIV-CANTITATIVĂ A CONCEPTULUI DE „TIMP LIBER” CA SECVENȚĂ A TIMPULUI SOCIAL

Mihai Pillog

În teoria sociologică există numeroase definiții ale conceptului de „timp liber”; există constituită — și în ultimele decenii este foarte frecventată — specializarea sociologiei generale numită sociologia timpului liber.

Plecînd de la terminologia utilizată, s-ar putea formula concluzia că timpul social al individului se împarte în timp liber și timp non-liber (desigur, acesta din urmă împărțindu-se în mai multe secvențe); că timpul liber este contrapus celui non-liber în plan conceptual; o asemenea diviziune, la o analiză riguroasă, își vedește caracterul grosier, insuficienta capacitate de a cuprinde, dintr-o perspectivă specifică și unitară, diversitatea mare a activităților socioumane.

Timpul social al individului poate fi împărțit în următorul sistem de secvențe: 1. timpul afectat locului de muncă, timp necoincînd cu timpul profesional; 2. timpul familial; 3. timpul afectat odihnei pasive; 4. timpul afectat contactelor sociale în afara locului de muncă, extra-profesionale și extrafamiliale; 5. timpul afectat odihnei active; 6. timpul personal. Se observă că, între aceste secvențe, apar interacțiuni în plan structural-funcțional, apar felurite cuplări ale activităților din cadrul lor, secvențele se amestecă în planul activităților reale ale indivizilor, nu întotdeauna pot fi observate delimitări fizice nete ale secvențelor. Se mai observă, de asemenea, că, în sistemul de secvențe ale timpului social descris mai înainte, lipsește secvența (componenta) de timp liber.

Această „omisiune” se explică dacă introducem, în locul dihotomiei timp liber — timp non-liber, conceptul de „grad de libertate a activităților socioumane”; există grade variate de libertate sau o libertate graduală a tuturor activităților umane, din toate secvențele timpului social, începînd cu activități cu un grad foarte înalt de libertate (excluzînd libertatea absolută), continuînd cu grad mediu pînă la activități cu grad foarte scăzut de libertate (excluzînd libertatea nulă), această gradualitate fiind definită drept un continuum, iar libertatea definită în opoziție cu imperativitatea unei activități (mai exact, gradul de imperativitate). De exemplu, activitățile la locul de muncă au un grad de libertate mai scăzut (și, deci, un grad de imperativitate mai înalt) decît cele profesionale etc.

Apare problema: cum cunoaștem riguros, cum putem stabili precis gradul, cum măsurăm libertatea unei activități umane? Pentru aceasta, propunem spre dezbatere și testare în cadrul unor cercetări aplicative formula:

$$G.l. = \frac{1}{(\sum n \times p)r}$$

unde:

- $G.l.$ = grad de libertate; $\in (0,1)$;
- n = numărul participanților la adoptarea deciziei privind respectiva activitate individuală;
- p = ponderea fiecărui participant la adoptarea deciziei în actul propriu-zis al deciderii, pondere estimată de către subiect (executantul activității decise) prin utilizarea unei scale, comparativ cu ponderea subiectului, pondere care are valoarea 1. Aceste precizări sînt importante plecînd și de la constatarea că nu este suficient ca „timpul liber” să fie obiectiv liber, este necesar și ca el să fie perceput subiectiv ca liber.
- r = semnifică participarea sau non-participarea individului la decizia privind propria activitate, deci poate lua numai două valori: 1 — dacă individul participă (aici nu interesează măsura participării, care este surprinsă prin indicatorul „p”) sau 0 — dacă individul nu participă, caz în care, operînd

tate).

Fără îndoială, se poate construi, plecând de aici, formule — necesare — mai sofisticate, capabile să surprindă și interdependențele din „lanțurile” de activități ale indivizilor, observând că activitățile indivizilor sînt predominant consecutive, nu simultane.

Considerăm că, în plan teoretic, o asemenea abordare permite mai bune descrieri, explicări și, în ultimă instanță, înțelegeri privind structurile, funcțiile, dinamica activităților umane din toate secvențele timpului social, în special — în cazul de față — ale activităților cu un grad înalt de libertate (în care, în esență, individul de referință apare ca principal, nu unic decident). La fel, credem că, în plan empiric, o asemenea abordare explică mai bine unele devianțe comportamentale legate de activitatea de „timp liber”; fenomenele de stress temporal, tendințele de supra-utilizare a concediului de odihnă, tendințele unor categorii de tineri spre comportamente pasive de „timp-liber” etc.

Astfel, sint și mai puternic argumentate tezele după care : 1. activitățile cu grad înalt de libertate au rostul fundamental de a asigura re-echilibrarea relativă, continuă, multidimensională a personalității (bio-psiho-sociocultural), atât structural, cît și funcțional, anihilind efectele dezechilibrante, destabilizatoare, uneori alienante, ale activităților — inevitabile — cu grad redus de libertate; 2. activitățile cu grad înalt de libertate sint — aparent paradoxal — cele mai relevante, semnificative, pentru analiza sociologică a personalității, pentru estimarea participării individului la procesul comunicării sociale, a măsurii socializării și integrării sociale.

[illegible]

1. The first group of respondents (n = 10) was composed of students who had completed the course and were currently employed in a position related to their field of study. The second group (n = 10) was composed of students who had completed the course and were currently employed in a position not related to their field of study. The third group (n = 10) was composed of students who had completed the course and were currently unemployed. The fourth group (n = 10) was composed of students who had completed the course and were currently employed in a position related to their field of study. The fifth group (n = 10) was composed of students who had completed the course and were currently employed in a position not related to their field of study. The sixth group (n = 10) was composed of students who had completed the course and were currently unemployed. The seventh group (n = 10) was composed of students who had completed the course and were currently employed in a position related to their field of study. The eighth group (n = 10) was composed of students who had completed the course and were currently employed in a position not related to their field of study. The ninth group (n = 10) was composed of students who had completed the course and were currently unemployed. The tenth group (n = 10) was composed of students who had completed the course and were currently employed in a position related to their field of study.

[illegible][illegible]